

Tomasz Sobecki

Zjawisko prizonizacji w ujęciu Stanton Wheeler’a

The phenomenon of prizonization according to Stanton Wheeler

Druga połowa dwudziestego wieku to okres o szczególnym znaczeniu w całej historii Stanów Zjednoczonych Ameryki. Zmianie uległy nie tylko okoliczności gospodarcze, społeczne i polityczne, ale też kulturowe. Okres ten charakteryzował się ewolucją oczekiwań Amerykanów co do charakteru zasad demokracji i rządów prawa oraz przekształceniem wielu dotychczas niemożliwych do zastosowania idei w wiążące reguły prawne. W ślad za ruchem na rzecz praw ludności murzyńskiej, wystąpiono w obronie kolejnych marginalizowanych grup społecznych, ubogich, pensjonariuszy zakładów poprawczych, ludzi chorych psychicznie a także więźniów. Zainteresowanie systemem więziennictwa w USA miało miejsce nie tylko w sferze prawa, ale również druga połowa XX wieku, to okres rozkwitu licznych badań kryminologicznych nad organizacją więzienia jako instytucji społecznej. W niniejszym artykule przedstawiono badania kryminologiczne życia więziennego przeprowadzone przez amerykańskiego socjologa Stanton Wheeler’a – pracownika naukowego i wykładowcy Uniwersytetu Harvarda w Bostonie.

Słowa kluczowe: prizonizacja, więzień, więzienie.

The second half of the twentieth century is a period of special importance throughout the history of the United States of America. Not only have the economic, social and political circumstances changed, but also cultural ones. This period was marked by the evolution of Americans' expectations as to the nature of the principles of democracy and the rule of law, and the transformation of many hitherto impossible ideas into binding legal rules. Following the movement for the rights of the

Negro people, other marginalized social groups, the poor, inmates of correctional facilities, mentally ill people and prisoners were defended. The interest in the prison system in the USA took place not only in the sphere of law. but also the second half of the 20th century was the heyday of numerous criminological studies on the organization of a prison as a social institution. This article presents a criminological study of prison life by the American sociologist Stanton Wheeler – a researcher and lecturer at Harvard University in Boston.

Key words: prizonization, prisoner, prison.

Wprowadzenie

Kwestia adaptacji więźniów do warunków, reguł oraz zasad jakie występują i obowiązują w warunkach izolacji penitencjarnej, stanowiła jedno z wielu zagadnień nad którym pochylali się kryminolodzy oraz penitencjaryści badający rzeczywistość więzienną już we wczesnych latach XX wieku. Wystarczy w tym miejscu odwołać się do prac D. Clemmera, H. Reimera, N. S. Haynera i E. Asha, M.G. Caldwell, P. G. Garabedian, G. M. Sykes'a czy również L. Rabinowicza, a z nowszych prac wskazać na opracowanie W. Gillespie. Powyższe doprowadziło do rozwoju kilku modeli teoretycznych, które miały być pomocne w wyjaśnieniu tego zjawiska. Chronologicznie jako pierwszy sformułowany został model deprywacyjny który bazował na założeniu zgodnie z którym więzienie jest instytucją totalną, odciętą od środowiska zewnętrznego, od świata wolnego znajdującego się poza murami zakładu karnego. Prizonizacja w tym ujęciu stanowiła proces przystosowania się, któremu poddawali się oraz przechodzili więźniowie w celu poradzenia sobie ze społecznymi i psychicznymi deprywacjami wynikającymi z uwięzienia. Badania oparte na tym modelu koncentrowały się na ustaleniu relacji, które zachodzą pomiędzy prizonizacją a długością okresu spędzonego w więzieniu; okresu pozostałego do końca odbycia całości kary pozbawienia wolności, zaangażowaniem w rytm życia więziennego, a nadto między rolą społeczną przyjmowaną przez więźniów w trakcie odbywania kary, typem więzienia jak również jego strukturą organizacyjną. Ustalenia Stanton Wheeler'a wpisywały się właśnie w ten nurt orientacji teoretyczno-naukowej, stanowiąc

znaczącą inspirację dla kolejnych badaczy rzeczywistości penitencjarnej i już choćby z tego względu zasługują na bliższe przedstawienie.

Uchylenie „żelaznej kurtyny”.

Bez wątpienia druga połowa ubiegłego wieku to okres o szczególnym znaczeniu w całej historii Stanów Zjednoczonych Ameryki. Zmianie uległy nie tylko okoliczności gospodarcze, społeczne i polityczne, ale też kulturowe. Okres ten charakteryzował się ewolucją oczekiwań Amerykanów co do charakteru zasad demokracji i rządów prawa oraz przekształceniem wielu dotychczas niemożliwych do zastosowania idei w wiążące reguły prawne¹. W sferze kulturowej „takie zjawiska jak protesty antywojenne, ruch praw obywatelskich, rewolucja seksualna, druga fala feminizmu, rewolucja studencka z lata sześćdziesiątego ósmego roku na nowo definiowały przysłowiowy *american way of life*.² To czas walki Afroamerykanów z dyskryminacją, segregacją i wykluczeniem społecznym., czas zdobywania przez nich praw obywatelskich, które białym Amerykanom przysługiwały z racji samego urodzenia³.

Jednocześnie w ślad za ruchem na rzecz praw ludności murzyńskiej, wystąpiono w obronie kolejnych marginalizowanych grup społecznych, ubogich, pensjonariuszy zakładów poprawczych, ludzi chorych psychicznie a także więźniów⁴. Wszystko to miało wpływ na amerykańską kulturę prawną, pozostając niejako z nią w sprzężeniu zwrotnym. Zmiany społeczne i polityczne wywierały wpływ na zmiany w prawie, czego najistotniejszym wyrazem była ewolucja linii orzeczniczej Sądu Najwyższego. To zaś z kolei powodowało kolejne zmiany w dziedzinie polityki czy w dziedzinie stosunków społeczno-kulturowych⁵. Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych oraz początku lat siedemdziesiątych, można było tym samym zaobserwować zmianę linii orzeczniczej sądów, które stopniowo

¹ P. Laidler, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki od prawa do polityki*, Kraków 2011, s. 8.

² M. Urbańczyk, *Idea godności człowieka w amerykańskiej kulturze i doktrynie prawnej*, *Miscellanea Historico-Iuridica*, tom XV, z. 2., s. 203.

³ L. Ware, *Civil Rights and the 1960s: Decade of Unparalleled Progress*, *Maryland Law Review*, vo. 72, 203, s. 1087 i n.

⁴ Tamże, s. 432

⁵ M. Urbańczyk, *Idea godności człowieka w...*, s. 203; G. Shay, *Ad Law Incarcerated*, *Berkeley Journal of Criminal Law*, vol. 14, 2009, s. 334; J. Resnik, *The Puzzles of Prisoners and Rights: An Essay in honor of Frank Johnson*, *Alabama Law Review*, vol. 71, 2020, s. 670.

zaczęły odchodzić od doktryny *hands off*⁶, przyjmując, że wtedy gdy przepisy więzienne lub praktyka penitencjarna naruszają podstawowe gwarancje wynikające z Konstytucji USA, sądy federalne mają obowiązek ochrony praw konstytucyjnych więźniów. W przełomowej w tym zakresie decyzji podjętej w sprawie *Wolff v. McDonnell*⁷ Sąd Najwyższy USA jednoznacznie stwierdził, że nie istnieje żadna żelazna kurtyna pomiędzy Konstytucją USA a więźniami którzy odbywają karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym⁸.

Rozwój zainteresowania systemem więziennictwa w USA miał miejsce nie tylko wszak w sferze prawa. Druga połowa XX wieku, to również okres rozkwitu licznych badań kryminologicznych nad organizacją więzienia jako instytucji społecznej. Ich efektem były prace, które w sposób znaczący przybliżyły oraz rzuciły większe światło na takie elementy systemu więziennego jak struktura społeczna, hierarchia społeczności więziennej, budowa organizacji formalnej oraz nieformalnej, zjawisko podkultury więziennej, a w szczególności na proces adaptacji osób skazanych na karę pozbawienia wolności i osadzonych w zakładzie karnym do warunków życia w instytucji izolacyjnej, którą E. Goffman – jeden z klasyków socjologii amerykańskiej – określił mianem instytucji totalnej, a zatem takiej w której „wszystkie codzienne czynności wykonuje się w tym samym miejscu i mając tych samych zwierzchników, w każdym momencie wykonywania tych czynności człowiek nie jest sam, wszystko dzieje się w nieodłącznym towarzystwie innych osób, które przebywają w danej instytucji, wreszcie codzienne czynności są w każdym momencie ściśle wyznaczone w ten sposób, że każda z nich nieuchronnie prowadzi do z góry już założonej czynności następującej bezpośrednio po niej. W ten sposób tworzy się cała sekwencja czynności narzuconych przez system jawnych, formalnych reguł, wykonywanych pod nadzorem”⁹. Instytucji w której dochodzi do przymusowego przekształcenia osobowości

⁶ T. L. Finigan, *The Procedural Due Process Implications of Involuntary State Prisoner Transfer: Hewitt v. Helms and Olim v. Wakinekona*, Boston College Law Review, vo. 25, 1984, s.1099, E. Calhoun, *The Supreme Court and The Constitutional Rights of Prisoners: A Reappraisal*, Hastings Constitutional Law Quarterly, vol. 4, 1977, s. 221; M. Gutterman, *The Prison Jurisprudence of Justice Thurgood Marshal*, Maryland Law Review, wol. 56, 2012, s. 152-153; Ch.E. Friend, *Judicial Intervention in Prison Administration*, „William & Mary Law Review” 1967/178 (9), s. 181 i n.

⁷ *Wolff v. McDonnell*, 418 U.S. 539, 555-56 (1974).

⁸ D. Borchardt *The iron curtain redrawn between prisoners and the Constitution*, Columbia Human Rights Law Review, 2012, s. 470.

⁹ E. Goffman, *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot 2011. s. 16.

i w której każdy nowo przybyły więzień przechodzi proces degradacji, który tworzy warunki do których pensjonariusz musi się dostosować, stosując różne sposoby adaptacji. Jak zauważył E. Goffman¹⁰ w konsekwencji w instytucjach totalnych pojawia się mechanizm, który określił mianem wtórnego przystosowania.

Wśród licznych badań kryminologicznych z tego okresu wyróżnić należy te przeprowadzone przez M.G. Caldwell, G.M. Sykes'a, C. Schrag, P.G. Garabedian, R. Giallombardo, Ch. W. Thomas, Ch.W. Thomas i S.C. Foster, Ch.W. Thomas, D. Peterson, M. Zingraff, E.D. Poole, R.M. Regoli i Ch.W. Thomas jak również analizy L.W. McCorkle i R. Korn, J. Irwin'a i D. R. Cressey'a oraz wspomnianego już wyżej E. Goffmana¹¹.

Koncepcja prizonizacji linearnej D. Clemmenra

Wśród kryminologów zajmujących się badaniem życia więziennego znajdował się również amerykański socjolog Stanton Wheeler – w późniejszym okresie również autor znamienitych prac z zakresu tzw. przestępczości „białych kołnierzyków” – wówczas pracownik naukowy i wykładowca Uniwersytetu Harvarda w Bostonie¹².

¹⁰ Tamże, s. 161.

¹¹ M.G. Caldwell, *Group Dynamics in the Prison Community*, The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, Vol. 46, No 5, 1956 r., G. M. Sykes, *The Society of Captives*, Princeton, New Jersey 1958, C. Schrag, *Leadership among Prison Inmates*, American Sociological Review, Vol. 19, No 1, 1954, P. G. Garabedian, *Social Roles in a Correctional Community*, Journal of Criminal Law and Criminology, Vol. 55, 1964, R. Giallombardo, *Social Roles in a Prison for Women*, Social Problems, vol.13, No.3, 1966, Ch.W. Thomas, *Prisonization and Its Consequences: An Examination of Socialization in a Coercive Setting*, Sociological Focus, vol. 10 No.1, 1977, Ch.W. Thomas, S.C. Foster *On The Measurement of Social Role. Adaptation in the Prison Community*, Criminal Justice Review, vol. 1, 1976, Ch.W. Thomas, D. Peterson, M. Zingraff, *Structural and social psychological correlates of prisonization*, Criminology: An Interdisciplinary Journal, vol. 16, No. 3, 1978, E. D. Poole, R.M. Regoli, Ch.W. Thomas, *The Measurement of Inmate Social Role Types: An Assessment*, The Journal of Criminal Law and Criminology, vol. 71 No. 3, 1980, L.W. McCorkle, R. Korn, *Resocialization Within Walls w: The Sociology of Punishment and Correction*, red. N. Johnston, L. Savitz, M.E. Wolfgang, New York – London 1962 r., s. 99-107, L. W. McCorkle, *Guard-Inmate Relationships in Prison w: The Sociology of Punishment and Correction*, red. N. Johnston, L. Savitz, M.E. Wolfgang, New York – London 1962, J. Irwin, D.R. Cressey, *Thieves, Convicts and the Inmate Culture*, Social Problems, vol. 19, 1962.

¹² S. Wheeler swoją karierę naukową rozpoczął na Uniwersytecie w Waszyngtonie w 1956 r. W dwa lata później związał się z Uniwersytetem Harvarda, a w 1960 r. podjął badania w Instytucie Socjologii i Kryminologii Uniwersytetu w Oslo. Po powrocie na krótko podjął pracę naukową na Uniwersytecie Harvarda, by od 1963 r. ponownie podjąć wykłady na Uniwersytecie w Waszyngtonie. Ostatecznie od 1968 r. już na stałe związał swoją karierę naukową z Uniwersytetem Yale, gdzie wykładał w Yale Law School jako profesor prawa i socjologii.

W badaniach jakie przeprowadził w 1961 r.¹³ na próbie 237 więźniów zakładu karnego dla dorosłych, S. Wheeler poddał weryfikacji wnioski przedstawione przez D. Clemmera w jego pionierskiej pracy *The Prison Community*¹⁴. D. Clemmer będący bez wątpienia jednym z prekursorów gdy chodzi o badanie życia więziennego, był autorem koncepcji, którą określił mianem „prizonizacji”, przez co rozumiał określony, dynamiczny proces adaptacyjny, w trakcie którego osoby przebywające w instytucji penitencjarnej, przystosowują się do warunków panujących w więzieniu. W swej pracy D. Clemmer przeanalizował te czynniki strukturalne zakładu karnego, oraz pozostałe elementy składowe, będące immanentną częścią kary pozbawienia wolności, które wywierały zasadniczy wpływ na przebieg procesu przystosowawczego skazanego do życia w więzieniu¹⁵. Według D. Clemmera wraz z upływem czasu odbywania kary pozbawienia wolności, *ergo* pobytu w instytucji penitencjarnej, skazani w coraz to większym stopniu adaptują się do warunków życia jakie obowiązują w więzieniu, w szczególności ucząc się reguł, zwyczajów, obyczajów i wszystkich tych elementów, które łącznie tworzą kulturę więzienną. Zdaniem D. Clemmera proces prizonizacji, miał charakter dynamiczny oraz linearny tzn. postępował i był kontynuowany, aż do chwili całkowitego odbycia kary pozbawienia wolności, a w efekcie do opuszczenia murów instytucji więziennej przez skazanego.

Powyższe wnioski wzbudziły wątpliwości S. Wheelera w którego ocenie, D. Clemmer formułując swe konkluzje, nie uwzględnił tego, iż właśnie aspekt czasu ma niebagatelny wpływ na zachowanie więźniów w trakcie pobytu w instytucji inkarceralnej. D. Clemmer zasadniczo swoją uwagę skupił bowiem na samym procesie niejako wejścia skazanego w nowe i nieznane mu środowisko więzienne, natomiast niewiele lub wcale nie analizował, jaki wpływ na postępowanie skazanego, może mieć fakt upływającego czasu odbywania kary, w szczególności zbliżający się termin zakończenia jej wykonywania.

S. Wheeler swoje wątpliwości opierał, czerpiąc z ustaleń innego z klasyków socjologii amerykańskiej, a mianowicie R. Mertona, który z kolei był autorem tzw. koncepcji socjalizacji antycypującej. Zgodnie z nią socjalizacja antycypująca polega na przyjmowanie wartości oraz

¹³ S. Wheeler, *Socialization in Correctional Communities*, American Sociological Review, Vol. 26, 1961

¹⁴ D. Clemmer, *The Prison Community*, New York – Chicago – San Francisco – Toronto – London 1968.

¹⁵ Zob. bliżej: T. Sobecki, *Donald Clemmer's Concept of Prisonisation*, Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, t. XIII, 2020, nr 2, s. 475 i n.

orientacji charakterystycznych dla statusów społecznych i grup, do których jednostka jeszcze nie należy, lecz do których w najbliższej przyszłości prawdopodobnie się przyłączy. Według S. Wheeler'a powyższa koncepcja powinna być uwzględniona w badaniach nad postawami osób przebywających w więzieniu, w ocenie ich zachowań nie sposób bowiem pomijać aspektu czasowego w postaci upływu czasu odbywanej kary, w szczególności zbliżającego się momentu opuszczenia zakładu karnego przez skazanego i jego powrotu do społeczeństwa konwencyjnego.

Czas jako czynnik determinujący stopień prizonizacji

W konsekwencji przyjętych założeń, S. Wheeler skupił się na zbadaniu tego, czy i jaki występuje związek między czasem już odbytej kary pozbawienia wolności, a stopniem konformizmu więźniów wobec oficjalnych reguł wyznaczających granice porządku więziennego. W tym celu S. Wheeler podzielił badanych więźniów na trzy kategorie. Wyróżnił trzy grupy skazanych, klasyfikując ich na podstawie czasu już odbytej kary pozbawienia wolności. Badani zostali zaszeregowani do jednej z trzech grup, w zależności od fazy wykonywania kary:

- a) wczesnej – więźniowie, którzy odbyli mniej niż 6 miesięcy kary pozbawienia wolności;
- b) średniej – więźniowie, którym pozostało do odbycia więcej niż 6 miesięcy kary pozbawienia wolności; ‘
- c) późnej – więźniowie, którym pozostało do odbycia mniej niż 6 miesięcy kary pozbawienia wolności.

Elementem, który różnicował, nie był zatem rozmiar kary pozbawienia wolności, jaka została orzeczona wobec każdego ze skazanych zaszeregowanego do poszczególnej grupy, lecz etap odbywania kary pozbawienia wolności. Innymi słowy mówiąc, skazanych różniła faza tzw. kariery instytucjonalnej. Decydujące znaczenie miał w tym przypadku aspekt czasowy.

Dla zbadania postaw więźniów wobec reguł porządku więziennego oraz uzasadnionych oczekiwań personelu administracji penitencjarnej, S. Wheeler skonstruował kwestionariusz, w którym zawartych było pięć hipotetycznych sytuacji konfliktowych, mogących mieć miejsce w więzieniu. Odpowiedzi zostały sformułowane w ten sposób, że poddany badaniom skazany, miał udzielić odpowiedzi w postaci aprobaty lub dezaprobaty dla decyzji, która została podjęta przez osobę wskazaną w kwestionariuszu.

Przy wykorzystaniu powyższego kwestionariusza, S. Wheeler zbadał nie tylko skazanych, ale także funkcjonariuszy administracji więziennej. W tym przypadku celem było ustalenie poziomu konsensusu w odniesieniu do ich oczekiwań, w zakresie tego, co uznawali za właściwy sposób zachowania skazanego w czasie pobytu w więzieniu.

Odpowiedzi zostały zaszeregowane do jednej z trzech kategorii:

- a) wysoki konformizm – jego wyznacznikiem były co najmniej cztery odpowiedzi pozytywne, czyli takie jakich udzieliłby funkcjonariusz administracji penitencjarnej;
- b) średni konformizm – jego wyznacznikiem były dwie lub trzy odpowiedzi pozytywne;
- c) niski konformizm – jego wyznacznikiem był brak odpowiedzi pozytywnych.

Gdy chodzi o wzajemną korelację pomiędzy czasem już odbytej kary pozbawienia wolności a postawami zgodnymi z normami więziennymi oraz oczekiwaniami personelu administracji penitencjarnej, to badania S. Wheeler'a, co do istoty potwierdziły wnioski przedstawione przez D. Clemmer'a. Uzyskane wyniki wskazywały bowiem na to, że wraz ze wzrostem czasu odbywania kary pozbawienia wolności zmniejsza się liczba osób, których zachowania są zgodne z regułami porządku wewnętrznego i oczekiwaniami personelu więziennego. Wśród skazanych którzy odbyli mniej niż 6 miesięcy kary pozbawienia wolności wysoki procent konformizmu wynosił 47 %, średni 44 % i niski 9 %. Wśród skazanych którzy znajdowali się w przedziale czasowym między 6 miesiącami a 2 latami odbytej kary – wysoki konformizm prezentowało 32 %, średni 54 % i niski 14 %. Natomiast wśród więźniów którzy odbywali karę już przeszło 2 lata – wysoki stopień konformizmu prezentowało 16 %, średni 61 % i niski 24 % skazanych¹⁶.

Badając stopień konformizmu S. Wheeler przeprowadził oddzielną interpretację w odniesieniu do więźniów, którzy po raz pierwszy odbywali karę pozbawienia wolności oraz w stosunku do tzw. recydywistów penitencjarnych tj. więźniów, którzy po raz drugi lub kolejny znaleźli się na skutek prawomocnego skazania w zakładzie karnym.

Stosownie do uzyskanych wyników, w przypadku więźniów pierwszy raz osadzonych w zakładzie karnym i którzy odbyli mniej niż 6 miesięcy kary pozbawienia wolności, stopień konformizmu wynosił 49 %,

---

¹⁶ S. Wheeler, *Socialization in Correctional...*, s. 702.

a w przypadku tzw. recydywistów penitencjarnych umieszczonych w grupie o tym samym przedziale czasowym 40 %. Stopień konformizmu wśród skazanych którzy po raz pierwszy wykonywali karę w więzieniu, a którzy odbyli więcej niż 2 lata kary wynosił 19 %, a wśród tzw. recydywistów penitencjarnych ledwie 6 %.

Wyniki badań uzyskane dla więźniów – tak pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym jak i w grupie tzw. recydywistów penitencjarnych – którzy odbyli już więcej niż 6 miesięcy a mniej niż 2 lata kary, pozwoliły S. Wheelerowi na spostrzeżenie, iż stopień konformizmu wobec oczekiwań personelu penitencjarnego wynosił w przypadku obu grup odpowiednio 31 % i 33 %.

Powyższe dane doprowadziły S. Wheeler'a do postawienia tezy, iż o ile w pełni zasadnym byłoby oczekiwanie, że w przypadku tzw. recydywistów penitencjarnych będzie występowało duże większe prawdopodobieństwo przyjmowania postaw nonkonformistycznych w porównaniu ze skazanymi, którzy po raz pierwszy znaleźli się za murami instytucji penitencjarnej. To jednak uzyskane wyniki przekonują, że nie tylko ci ostatni po przekroczeniu bramy więziennej, poddani zostają oddziaływaniu procesowi prizonizacji, w toku którego uczą się norm oraz zasad kultury więziennej i to zarówno tej formalnej jak i nieformalnej, ale również tzw. recydywiści penitencjarni, którzy po pewnym czasie powracają do zakładu karnego na skutek ponownego skazania, przechodzą ponowny proces uczenia się postaw opozycyjnych wobec norm i oczekiwań personelu więziennego. W tym ostatnim przypadku możemy mówić zdaniem S. Wheeler'a o niejako występowaniu procesu ponownej prizonizacji¹⁷.

Jednocześnie badając postawy konformistyczne skazanych, którzy po raz pierwszy znaleźli się w więzieniu i w ciągu ich pierwszych 12 miesięcy pobytu w zakładzie karnym, S. Wheeler uzyskał wyniki zgodnie z którymi konformizmu sukcesywnie malał odpowiednio do upływu czasu pobytu w instytucji penitencjarnej. W przypadku więźniów którzy odbyli mniej niż 3 tygodnie wynosił on 56 %, wśród tych którzy przebywali w więzieniu od 3 do 6 tygodni wynosił 48 %, w grupie więźniów którzy odbyli więcej niż 6 tygodni i mniej niż 6 miesięcy wynosił 42 %, wreszcie gdy chodzi o skazanych w przedziale czasowym między 6 miesiącami a 1 rokiem

---

¹⁷ Tamże, s. 702.

pobytu w więzieniu, stopień konformizmu wynosił 28 %¹⁸. Powyższe dane potwierdzały tym samym tezy postawione przez D. Clemmer'a.

Stopień uczestnictwa w podkulturze więziennej

W toku prowadzonych badań weryfikacji została również poddana teza D. Clemmer'a, iż stopień prizonizacji danego więźnia, różni się od poziomu jego zaangażowania w nieformalne życie społeczności więźniów.

Powyższe badane było w dwóch płaszczyznach. W pierwszej analizowano intensywność zaangażowania poprzez pryzmat liczby bliskich znajomości bądź przyjaźni, które skazany nawiązywał z innymi więźniami. W drugiej oceniano ową intensywność w drodze ustalenia w jakim rozmiarze skazani spędzają czas wolny samemu, a w jakim z innymi więźniami. Dane uzyskane w powyższy sposób pozwoliły na konkluzję, iż szybkość i poziom prizonizacji pozostają w ścisłej korelacji ze stopniem zaangażowania więźnia w nieformalne struktury społeczne.

Stosownie do wyników w pierwszym okresie pobytu w więzieniu tj. w czasie krótszym niż 6 miesięcy, stopień konformizmu skazanych wobec reguł porządku wewnętrznego i oczekiwań personelu pozostawał na zbliżonym poziomie, bez względu na to czy skazani ujawniali wysoką czy też niską intensywność kontaktów z nieformalnymi grupami więziennymi. Stopień ten wynosił odpowiednio 45 i 48 %. Jednocześnie wraz z wydłużającym się okresem pobytu w zakładzie karnym stopień konformizmu ulegał gwałtownemu obniżeniu. W przypadku więźniów zaszeregowanych w przedziale czasowym między 6 miesiącami a 2 latami pobytu, którzy ujawniali wysoki stopień zaangażowania i uczestnictwa w nieformalnych grupach społecznej struktury więziennej, wynosił on 20 % oraz 6 % gdy czas pobytu w zakładzie karnym przekraczał 2 lata.

Podobne wyniki S. Wheeler uzyskał gdy badał skalę intensywności kontaktów skazanych z innymi współwięźniami. Stopień konformizmu więźniów malał wtedy gdy zwiększał się czas już odbytej kary pozbawienia wolności. W przypadku więźniów, którzy prezentowali intensywne relacje interpersonalne z innymi skazanymi, stopień konformizmu wobec reguł porządku więziennego oraz oczekiwań personelu wynosił 42 % gdy skazany odbył mniej niż 6 miesięcy kary, 21 % gdy skazany lokował się

---

¹⁸ Tamże, s. 703.

w przedziale czasowym odbywania kary pozbawienia wolności pomiędzy 6 miesiącami do 2 lat pozbawienia wolności oraz spadał do poziomu zerowego w przypadku skazanych którzy odbywali więcej niż 2 lata kary.

W przypadku więźniów o niskim stopniu intensywności kontaktów z innymi skazanymi, procent konformizmu wynosił w analogicznych przedziałach czasowych odpowiednio: 51 %, 40 % i 27 %¹⁹.

Równie interesująco przedstawiały się wyniki badań, gdy oceniano stopień rozległości oraz intensywności kontaktów skazanych z nieformalnymi grupami pierwotnymi. Mając na uwadze prezentowany przez tych więźniów wysoki lub niski stopień konformizmu wobec reguł porządku wewnętrznego oraz oczekiwań personelu penitencjarnego, S. Wheeler stwierdził, że im dłużej dany skazany przebywa w zakładzie karnym, tym jest większa jego liczba kontaktów z grupami nieformalnymi.

W sytuacji gdy skazany, który odbył mniej niż 6 miesięcy kary pozbawienia wolności i przejawiał niski stopień konformizmu, stopień tychże kontaktów wynosił 41 %. W przypadku więźniów zaliczonych do grupy, w której czas pobytu w zakładzie karnym wynosił od 6 miesięcy do 2 lat, stopień, stopień ten wynosił 52 % i wreszcie w przypadku skazanych, którzy przebywali w zakładzie karnym dłużej niż 2 lata, stopień ten wyniósł 55 %. Zarazem zaobserwowano odmienne zjawisko, gdy chodzi o więźniów o wysokim stopniu konformizmu wobec reguł porządku wewnętrznego oraz oczekiwań personelu więziennego. Intensywność oraz skala kontaktów z grupami pierwotnymi malała wraz z upływem czasu pobytu w instytucji penitencjarnej. Stopień intensywności wynosił bowiem odpowiednio: 39 % – gdy skazany odbył mniej niż 6 miesięcy kary; 28 % – w przedziale czasowym od 6 miesięcy do 2 lat pozbawienia wolności, oraz 14 % – u skazanych którzy odbyli więcej niż 2 lata kary²⁰.

Interpretując uzyskane wyniki, S. Wheeler skonstatował, iż warunki więzienne mogą stanowić zarzewie konfliktu pomiędzy dwiema sprzecznymi tendencjami. Z jednej strony pomiędzy chęcią nawiązywania i rozwijania stosunków interpersonalnych, a z drugiej pragnieniem zachowania postaw konformistycznych wobec oczekiwań personelu administracji penitencjarnej. Według S. Wheeler'a zasady kultury więźniów tj. system normatywny wyznaczający wzór powinnego zachowania, nie pozostawały bez wpływu na powyższą sytuację. Narzucały one bowiem konieczność

---

¹⁹ Tamże, s. 703 – 704.

²⁰ Tamże s. 704.

okazywania przez więźniów postawy opozycyjnej wobec administracji więziennej. W tej sytuacji skazany, który cenił wartość przyjaźni z innymi osobami, a jednocześnie skłaniający się ku konformizmowi wobec oficjalnych reguł porządku więziennego i oczekiwań personelu penitencjarnego, stawał w obliczu wyraźnego konfliktu ról. Konfliktu, który jakkolwiek nie musiał jeszcze intensywnie występować w trakcie pierwszych miesięcy pobytu w zakładzie karnym, to jednak wraz z upływem czasu odbywania kary pozbawienia wolności, stawał się coraz bardziej jaskrawy i widoczny. Zarazem niemożliwość wzajemnego pogodzenia obu dążeń wywoływało napięcie, które rozwiązywane było przez skazanego w ten sposób, że albo przyjmował postawę konformistyczną, w efekcie czego świadomie po pierwsze odrzucał wszelkie przyjacielskie związki oraz relacje interpersonalne z innymi więźniami, po drugie niejako wykluczał się z uczestnictwa w grupie pierwotnej. Ewentualnie adoptował wartości i norm postępowania tej ostatniej. Tak jednak w jednym, jak i w drugim przypadku opisana sytuacja prowadziła do spolaryzowania społeczności więźniów na nieuczestniczących konformistów oraz uczestniczących niekonformistów. Skazani znajdujący się w pierwszej grupie byli sukcesywnie izolowani wśród społeczności więźniów, podczas gdy przypisani do drugiej z nich, stawali się progresywnie w coraz większym stopniu sprizonowani. Według S. Wheelera tendencją, która dominowała w życiu społeczności więźniów, było raczej przesuwanie się skazanych w kierunku grup niekonformistów, niż w stronę samoizolowania się od pozostałych współwięźniów²¹.

Zdaniem S. Wheeler'a do czynników, które mogły mieć wpływ na brak uczestnictwa w nieformalnych strukturach więziennych, względnie na aktywne zaangażowanie się skazanego w tym zakresie, należały w pierwszej sytuacji np. stopień przywiązania oraz intensywności kontaktów, które skazany zachowywał z członkami rodziny, względnie z przyjaciółmi pozostającymi w świecie poza murami więziennymi, zaś w drugiej sytuacji np. silna potrzeba afiliacji z grupą, posiadania cech lub też zajmowanie pozycji w strukturze więziennej, które były znaczące dla przejmowania roli lidera, co rodziło konieczność wiązania się z więziennym systemem nieformalnym. Wnioski S. Wheeler'a w tym zakresie pokrywały się zatem z poczynionymi uprzednio ustaleniami D. Clemmer'a, który postawił tezę, iż wyższy wskaźnik postaw konformistycznych wobec personelu ujawniali

---

²¹ Tamże, s. 704.

więźniowie żonaci i ci, którzy podczas pobytu w więzieniu, podtrzymywali dobre relacje oraz kontakty ze swoimi rodzinami²².

W toku badań S. Wheeler uzyskał również dane, które pozwoliły mu na konstatację, iż w społeczności więźniów, występuje duża grupa skazanych, którzy zachowują postawy niekonformistyczne wobec oczekiwań personelu penitencjarnego, ale którzy zarazem nie byli związani z więziennymi grupami pierwotnymi o charakterze nieformalnym. W istocie była to grupa o heterogenicznym charakterze, złożona częściowo ze skazanych określanych w żargonie więziennym mianem jako „outlaws”, „toughs”, „ballbuster”, silnie egocentrycznych w swych orientacjach, nie odczuwających zobowiązania ani wobec reguł określanych przez administrację penitencjarną, ani wobec norm tzw. podkultury więziennej. S. Wheeler określił ich mianem „podwójnie przegranych”.

Krzywa „U”

Badając korelację pomiędzy fazą kariery instytucjonalnej determinowaną czasem pobytu w zakładzie karnym, a stopniem konformizmu wobec reguł porządku więziennego oraz oczekiwań administracji penitencjarnej, S. Wheeler uzyskał wszak dane, które podważyły tezę D. Clemmer'a o postępującym czy też progresywnym postępie procesu prizonizacji, któremu poddawani są więźniowie w czasie pobytu w zakładzie karnym. Wyniki badań pozwoliły bowiem S. Wheelerowi na stwierdzenie występowania tzw. krzywej U, w odniesieniu do zmiany postaw i zachowania więźniów w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności.

S. Wheeler dokonał zaszeregowania skazanych, klasyfikując ich odpowiednio na trzy różne etapy odbywania kary pozbawienia wolności. Dane, które w ten sposób uzyskał ujawniły, że stopień konformizmu wobec reguł porządku więziennego oraz oczekiwań personelu penitencjarnego nie był jednakowy w poszczególnych fazach pobytu w zakładzie karnym. Największy stopień występował we wczesnej fazie kariery instytucjonalnej i gwałtownie malał podczas fazy środkowej, by ponownie znacząco zwiększyć się na końcowym etapie pobytu w więzieniu. W przypadku więźniów zaklasyfikowanych do wczesnej fazy odbywania kary pozbawienia wolności tj. tych którzy odbyli mniej niż sześć miesięcy

²² Tamże, s. 704-705.

kary pozbawienia wolności, stwierdzono 47 % stopień konformizmu. W przypadku więźniów zaklasyfikowanych do średniej fazy tj. tych którym pozostało więcej niż sześć miesięcy do końca kary pozbawienia wolności, stopień konformizmu wyniósł 21 %. Natomiast w przypadku więźniów, którzy zostali zaszeregowani do późnej fazy tj. do tych skazanych którym pozostało mniej niż sześć miesięcy do końca kary pozbawienia wolności, stopień konformizmu ponownie wzrósł do 43 %²³.

Według S. Wheeler'a rozkład na krzywej U, pokazał że skazani, którzy dopiero co zostali odizolowani od swojego naturalnego środowiska czy szerzej od społeczeństwa wolnego, jak również ci więźniowie, którzy mieli wkrótce, czy też w niedługim czasie do niego powrócić, byli zdecydowanie bardziej zorientowani na normy i wartości społeczeństwa konwencjonalnego.

W ocenie S. Wheeler'a w przypadku więźniów, którzy znajdowali się w końcowej fazie odbywania kary, proces zrywania z wartościami i zasadami nieformalnej społeczności więziennej związany należało łączyć właśnie z opisanym przez R. Mertona, zjawiskiem socjalizacji antycypującej. S. Wheeler przyjmował bowiem, iż odchodzenie od nieformalnych norm społeczności więźniów, uprzednio wyznaczających wzorzec powinnego zachowania, było skutkiem zmiany zainteresowania ze spraw więzennych na sprawy pozawięzienne, z którymi skazany zmuszony będzie sobie poradzić po opuszczeniu murów zakładu karnego. Nadto także efekt nacisku bodźców zewnętrznych takich jak oczekiwania osób bliskich. W konsekwencji stając w obliczu potencjalnych sytuacji wymagających właściwego rozwiązania już w świecie wolnym, malały wszelkie dotychczasowe zagadnienia i problemy życia więziennego. Zasadniczą uwagą skazanego skupiała się na tym co go czeka po opuszczeniu więzienia, co powodowało zmianę postaw, *ergo* stopniowe zwracanie się w stronę wartości czy też systemu aksjo-normatywnego społeczeństwa wolnego. Jak zauważał S. Wheeler zmiana w zakresie grupy odniesienia, pociągała za sobą zmianę w zakresie orientacji normatywnej więźnia²⁴. Przy czym powyższe zjawisko miało pewne cechy uniwersalności, dotyczyło bowiem tak skazanych, którzy po raz pierwszy zostali osadzeni w zakładzie karnym w celu wykonania kary pozbawienia wolności, jak i skazanych tzw. recydywistów penitencjarnych, chociaż w nieco słabszym stopniu. Stopień

²³ Tamże, s. 706.

²⁴ Tamże, s. 707- 709.

konformizmu przedstawiał się następująco: w grupie więźniów, którzy po raz pierwszy odbywali karę pozbawienia wolności: 49 % we wczesnej fazie, 21 % w średniej fazie oraz 44 % w późnej fazie. W grupie tzw. recydywistów penitencjarnych stopień ten wynosił odpowiednio: 40 % we wczesnej fazie, 22 % w średniej fazie oraz 33 % w późnej fazie pobytu w zakładzie karnym.

Występowanie tzw. krzywej „U” stwierdzono także i wtedy, gdy badano zakres kontaktów interpersonalnych między skazanymi. W przypadku więźniów którzy posiadali intensywne związki z grupą pierwotną, stopień konformizmu wynosił : we wczesnej fazie 45 %, w średniej fazie 12 %, w późnej fazie 33 %²⁵.

Przedstawione powyżej ustalenia S. Wheelera, różniły się tym samym od wniosków wysnutych przez D. Clemmer'a o postępującym linearnie procesie prizonizacji. Dane pozyskane przez S. Wheelera stanowiły natomiast podstawę do odmiennego wniosku, a mianowicie takiego, że skazani w sposób cykliczny wiązali się z tzw. podkulturą więzienną.

Zakończenie

Badania S. Wheelera ukazały jednoznacznie, iż strategię radzenia sobie z uciążliwościami wynikającym z warunków życia więziennego, a które przyjmowane są przez więźniów mogą nie tylko układać się w różnorodny sposób, ale są również determinowane przez wiele odmiennych czynników. Ustalenia które poczynił różniły się zarazem od tych, które wcześniej sformułował D. Clemmer. Nie oznaczało to jednak, że miały one charakter konkluzywny i w sposób wyłączny obrazowały zjawisko przystosowania się więźniów do warunków uwięzienia. W kolejnych latach przeprowadzono bowiem badania mające na celu zweryfikowanie ustaleń S. Wheelera, jednakże ze zmiennymi rezultatami. Badania Ch. Wellforda z 1967 r. ukazały, że nie występowały znaczące związki między czasem odbywania kary a stopniem adaptacji norm nieformalnego kodeksu więziennego, jak również stwierdzono w ich toku niewielki związek pomiędzy fazą inkarceracji a stopniem prizonizacji więźniów. Podobnie – weryfikując tezy S. Wheelera – zróżnicowane wyniki osiągnął R. Leger. Analizując związek między upływem czasu odbywania kary a stopniem

---

²⁵ Tamże, s. 707.

prizonizacji oraz wzajemne relacje pomiędzy fazą odbywania kary pozbawienia wolności a stopniem prizonizacji, nie zdołał uzyskać danych, które by potwierdziły działanie ogólnego wzoru prizonizacyjnego związanego z upływem czasu spędzonego w więzieniu. Przeprowadzone badania potwierdziły z kolei występowanie zjawiska określonego mianem socjalizacji antycypującej oraz zjawiska krzywej – U w odniesieniu do zachowań skazanych. Wnioski S. Wheelera nie znalazły z kolei potwierdzenia w badaniach jakie przeprowadzili R. Atchley i M. McCabe, wymienieni autorzy nie stwierdzili występowania związku między stopniem prizonizacji a czasem odbytej kary pozbawienia wolności. Co ciekawe również sam S. Wheeler w kolejnych swoich badaniach, które przeprowadził podczas studiów wykonanych w więzieniach skandynawskich nie zdołał zebrać dowodów na występowanie krzywej – U. Powyższe nie oznacza wszak, że ustalenia S. Wheelera były pozbawione znaczenia. Wręcz przeciwnie potwierdzały one jedynie, iż więźniowie – w zależności od różnych czynników takich jak właściwości osobiste, styl życia, normy, wartości oraz zasady kultury do jakiej należeli przed osadzeniem w więzieniu – mogą przyjmować różne sposoby adaptacji do warunków życia więziennego. Zarazem nie wszyscy więźniowie w identyczny sposób doświadczają tego co G.M. Sykes określił mianem – „*pains of imprisonment*”. W efekcie przystosowanie poszczególnych osób do warunków zachodzących w instytucji penitencjarnej, zależy od indywidualnej zdolności więźnia w znalezieniu sposobu za pomocą którego będzie osiągał swoje potrzeby.

Bibliografia

- Borchardt D., The iron curtain redrawn between prisoners and the Constitution, *Columbia Human Rights Law Review*, 2012.
- Caldwell M.G., Group Dynamics in the Prison Community, *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, Vol. 46, No 5, 1956 r.
- Calhoun E., The Supreme Court and The Constitutional Rights of Prisoners: A Reappraisal, *Hastings Constitutional Law Quarterly*, vol. 4, 1977.
- Clemmer D., *The Prison Community*, New York – Chicago – San Francisco – Toronto – London 1968.
- Finigan T. L., The Procedural Due Process Implications of Involuntary State Prisoner Transfer: *Hewitt v Helms* and *Olim v. Wakinekona*, *Boston College Law Review*, vo. 25, 1984.
- Friend Ch.E., Judicial Intervention in Prison Administration, „*William & Mary Law Review*” 1967/178 (9).
- Garabedian P. G., Social Roles in a Correctional Community, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 55, 1964.
- Giallombardo R., Social Roles in a Prison for Women, *Social Problems*, vol.13, No.3, 1966. Thomas Ch.W., Prisonization and Its Consequences: An Examination of Socialization in a Coercive Setting, *Sociological Focus*, vol. 10 No.1, 1977.
- Goffman E., *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot 2011.
- Guterman M., *The Prison Jurisprudence of Justice Thurgood Marshall*, Maryland Law Review, vol. 56, 2012.
- Laidler P., *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki od prawa do polityki*, Kraków 2011.
- McCorkle L. W., *Guard-Inmate Relationships in Prison w: The Sociology of Punishment and Correction*, red. N. Johnston, L. Savitz, M.E. Wolfgang, New York – London 1962.
- McCorkle L.W., Korn R., *Resocialization Within Walls w: The Sociology of Punishment and Correction*, red. N. Johnston, L. Savitz, M.E. Wolfgang, New York – London 1962 r..
- Poole E. D., Regoli R.M., Thomas Ch.W., The Measurement of Inmate Social Role Types: An Assessment, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 71 No. 3, 1980.
- Resnik J., The Puzzles of Prisoners and Rights: An Essay in honor of Frank Johnson, *Alabama Law Review*, vol. 71, 2020.

- Rwin J., Cressey D.R., *Thievs, Convicts and the Inmate Culture*, Social Problems, vol. 19, 1962.
- Schrag C., *Leadership among Prison Inmates*, American Sociological, Review, Vol. 19, No 1, 1954.
- Shay G., *Ad Law Incarcerated*, Berkeley Journal of Criminal Law, vol. 14, 2009.
- Sobecki T., *Donald Clemmer's Concept of Prisonisation*, Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, t. XIII, 2020, nr 2.
- Sykes G. M., *The Society of Captives*, Princeton, New Jersey 1958.
- Thomas Ch.W., Foster S.C., *On The Measurement of Social Role. Adaptation in the Prison Community*, Criminal Justice Review, vol. 1, 1976.
- Thomas Ch.W., Peterson D., Zingraff M., *Structural and social psychological correlates of prisonization*, Criminology: An Interdisciplinary Journal, vol. 16, No. 3, 1978.
- Urbańczyk M., *Idea godności człowieka w amerykańskiej kulturze i doktrynie prawnej*, Miscellanea Historico-Iuridica, tom XV, z. 2.
- Ware L., *Civil Rights and the 1960s: Decade of Unparalleled Progress*, Maryland Law Review, vo. 72, 203.
- Wheeler S., *Socialization in Correctional Communities*, American Sociological Review, Vol. 26, 1961.